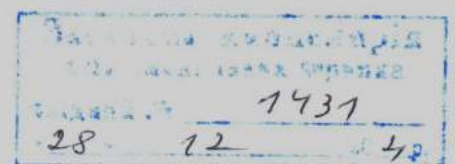


ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата юридичних наук, доцента,
доцента кафедри теорії та історії держави і права
Чорноморського Національного Університету імені Петра Могили
Ковальової Світлани Григорівни
на дисертацію Матвійчук Марії Анатоліївни
на тему «Кримінально-виконавче право в працях І.О. Малиновського:
історичний аспект»,
представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю
081 «Право» галузі знань 08 «Право»**

Вивчення тексту дисертаційного дослідження Марії Анатоліївни Матвійчук і наукових праць здобувачки, опублікованих за обраною темою, дає підстави зробити наступні висновки.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Українська історико-правова наука переживає період формулювання оновлених, очищених від радянських кліше та міфів концепцій вітчизняної державності та права. У цьому контексті особливого значення набуває повернення наукової спадщини, напрацьованої «ідеологічно незручними» українськими вченими XIX – початку XX ст. і ретельно викреслюваної з академічної пам'яті радянською цензурою. Таку спадщину становлять не лише імена видатних учених, але і їхній науковий доробок. Одним з тих вчених, чії концепції, ідеї та теорії залишаються актуальними й у наш час, є Іоаннікій (Оникій) Олексійович Малиновський. Його історико-правовий доробок містить величезний за кількістю та якістю обсяг напрацювань, осмислення та творче використання яких безперечно стимулюватиме розвиток сучасної вітчизняної науки історії держави і права. Тож не дивно, що постать вченого та його праці привертають увагу багатьох сучасних дослідників. Проте масштаби його особистості та наукової спадщини є настільки значними, що науковий потенціал теми навряд чи буде вичерпаний. Відтак звернення Марії Анатоліївни Матвійчук до встановлення і вивчення внеску І.О. Малиновського у дослідження історичного аспекту кримінально-виконавчого права варто визнати своєчасним та корисним.



Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Заслуговує на увагу обрання М.А. Матвійчук теми дисертаційного дослідження. Авторка слушно вказує, що спеціально історію кримінально-виконавчого права І.О. Малиновський не досліджував. Проте його наукова спадщина щодо історії державного, судового, кримінального та інших галузей права України цілком дозволяє виокремити з неї та синтезувати цілісну концепцію розуміння вченим історії становлення та розвитку кримінально-виконавчого права в Україні з додержавних часів до 20-х рр. ХХ ст.

М.А. Матвійчук слушно зазначає, що методологія пізнання історико-правових явищ, фактів, процесів покликана допомогти досліднику правильно спланувати своє наукове дослідження, виробити алгоритм послідовності дій, прийомів, операцій, виконання яких необхідне для досягнення мети і завдань дослідження. Відтак дисертантка підійшла до вивчення предмету дослідження з урахуванням сучасних методів, прийомів і підходів. У використаному нею методологічному інструментарії вдало поєднані класичні методи дослідження з тими, що увійшли до наукового вжитку в українській історико-правовій науці порівняно недавно. Використаній М.А. Матвійчук методиці додає оригінальності те, що дисертантка використала деякі методи, напрацьовані самим І.О. Малиновським.

Авторка опрацювала значне коло біографічних матеріалів ученого (листи, рецензії, наукові праці, щоденники, протоколи судової справи тощо), його творів (у тому числі маловідомих та неопублікованих) і присвяченої постаті вченого та його доробку наукової літератури. Це дозволило М.А. Матвійчук ефективніше досягти мети, розв'язати завдання дослідження та дійти низки вірних і переконливих висновків.

Дисертантка справедливо вважає І.О. Малиновського саме українським вченим і наводить низку переконливих аргументів на захист своєї позиції. Авторкою належним чином обґрунтовано тезу щодо самоідентифікації вченого як українця. М.А. Матвійчук слушно зауважує, що саме ця обставина відіграла вирішальну роль у різко негативному ставленні радянської влади до особистості та наукових творів І.О. Малиновського і врешті-решт у політичних переслідуваннях вченого.

Безсумнівною заслугою авторки є введення до наукового обігу низки архівних матеріалів (з архівів України та Росії), що стосуються біографії, а також громадської, педагогічної та наукової діяльності І.О. Малиновського. Прикрашає дисертацію і спроба проведення аналізу цих документів. Додає цінності дисертаційному дослідженню авторське узагальнення напрямків наукових інтересів вченого. Варто визнати слушним застосування авторкою аналітичного підходу у пошуках дотичного до предмету дослідження матеріалу: М.А. Матвійчук виявила та систематизувала ідеї та концепції І.О. Малиновського про кримінально-виконавче право, вивчаючи його науковий доробок у сфері історії кримінального, державного, судового, інших галузей права, а також праці вченого з історії суспільного та державного ладу, культури, літератури тощо, в яких І.О. Малиновський так чи інакше торкався питань, пов'язаних з кримінально-виконавчим правом і виконання обвинувальних присудів. Проведений дисертанткою ґрунтовний науковий аналіз свідчить про сформованість у неї наукового мислення і навичок дослідницької роботи.

Виправданим є звернення авторки до вивчення методики І.О. Малиновського, адже виявлення методологічних засад дослідження, що їх застосовував учений, допомогло глибше висвітлити сутність і особливості його наукових поглядів, ідей, теорій та концепцій щодо історії кримінально-виконавчого права.

Дисертантка вірно визначила, що І.О. Малиновський розрізняв право, створене народом, і право, яким користується народ, не вважаючи останнє за національне право. Можна погодитись з висновком М.А. Матвійчук, що власне українським вчений вважав лише звичаєве право українського народу. Відтак слушною є авторська пропозиція розглядати концепцію кримінально-виконавчого права, вироблену І.О. Малиновським, саме під цим кутом зору.

Безумовну новизну становить синтезування авторкою концепції історії кримінально-виконавчого права, розробленої І.О. Малиновським, і виокремлення етапів розвитку цього права. На підставі вивчення та аналізу наукового доробку вченого М.А. Матвійчук загалом виділяє шість періодів еволюції кримінально-

виконавчого права на українських землях і реконструює бачення кожного з етапів очима дослідника.

У дисертації надано вірну оцінку твердженню І.О. Малиновського, що загалом інститут помсти у формі самосуду в додержавні часи був явищем прогресивним, оскільки забезпечував як саме існування людини, так і розвиток людства в цілому в умовах відсутності спеціальних органів для підтримання суспільного порядку.

Заслуговує на увагу твердження М.А. Матвійчук про те, що за радянські часи сама ідея помсти та самосуду як прообразу кримінального, судового та кримінально-виконавчого права у їхній органічній єдності згідно з марксистсько-ленінською теорією держави і права концептуально відкидалася, бо поява права пов'язувалася з виникненням класів, держави як засобом гноблення панівним класом трудового народу.

Дисертантка вірно встановила позицію І.О. Малиновського щодо чинників, які мали вирішальний вплив на зникнення смертної кари у формі самосуду, а відтак на зародження та подальший розвиток окремих інститутів писаного кримінально-виконавчого права, встановленого або санкціонованого державою. Такими чинниками вчений вважав появу вир (і взагалі грошових викупів), впровадження християнства і формування державності, а отже, появу спеціальних державних інститутів, що перебирали на себе функцію покарання. Можна погодитись із твердженням М.А. Матвійчук, що І.О. Малиновський вважав українське право таким, що розвивалося у тому ж напрямку і за тими ж закономірностями, що й сучасне йому право інших європейських народів.

Безумовно позитивним є те, що дисертантка приділила спеціальну увагу поглядам І.О. Малиновського на смертну кару і позасудові репресії з боку держави. Як відомо, вчений дотримувався ліберально-демократичних поглядів, тож був прихильником скасування смертної кари, якщо не абсолютного, то принаймні як покарання за більшість злочинів; також він вважав недопустимою позасудову розправу з боку каральних органів держави. М.А. Матвійчук слушно вказує, що вчений вважав і смертну кару, і позасудові репресії поверненням до варварства, до кровавої помсти, тим більше жорстокої, що вона здійснювалася руками не приватної

особи, родича потерпілого, а держави в особі її каральних органів. Дисертантка вірно визначила, що І.О. Малиновський негативно сприйняв революцію/жовтневий переворот, оскільки вбачав у її руйнівній складовій причину масового повернення до «стародавніх традицій кровавої помсти», а відтак цивілізаційного регресу. У цьому ж ключі авторка трактує і ставлення вченого до діяльності революційних трибуналів, які керувалися не нормами писаного права, а «пролетарською» або «революційною» правосвідомістю, тож широко застосовували самосуд і репресії щодо іноді завідомо невинуватих осіб.

Вірним є твердження дисертантки, що тему самосуду під час подій 1917–1921 рр. І.О. Малиновський досліджував у контексті революційного та постреволуційного звичаєвого права, усіх його галузей, у тому числі права кримінального, судового і кримінально-виконавчого зокрема. М.А. Матвійчук встановила, що І.О. Малиновський допомагав тими чи іншими матеріалами про факти застосування українського звичаєвого права чи не всім дослідникам ВУАН, які працювали над питаннями застосування звичаєвого права в окремих регіонах України.

На підставі аналізу стенографічного звіту про Всеросійський з'їзд представників пенітенціарної справи (1923) дисертантка реконструювала зміст виступу І.О. Малиновського і встановила: вчений вбачав мету покарання у загальному та окремому попередженні злочинів, позбавленні злочинця можливості подальших злочинів, виправно-трудова вплив на нього і пристосуванні його до умов співжиття; І.О. Малиновський особливо підкреслив, що режим місць ув'язнення повинен бути побудований на основах прогресивної системи. М.А. Матвійчук вірно підкреслила, що прогресивна система ув'язнення, за твердженням вченого, передбачала, що доля ув'язненого – в його руках, що своєю поведінкою і ставленням до обов'язкової праці та культпросвітньої роботи він міг поліпшити, аж до дострокового звільнення, або, навпаки, погіршити своє становище.

Варто погодитись із тезою дисертантки, що І.О. Малиновський усвідомлював, що українське радянське законодавство у сфері кримінально-виконавчого права практично повністю копіювало аналогічне російське. Заслуговує на увагу

проведений авторкою аналіз висновку І.О. Малиновського щодо змін, яких зазнала радянська пенітенціарна система порівняно з дореволюційною моделлю (хоча варто було б вказати, що саме з цього висновку було продиктоване ідеологічними міркуваннями). М.А. Матвійчук показала роль ініціатив ученого у створенні Поправно-трудового кодексу УСРР 1925 р. (вказано, що І.О. Малиновський пропонував назву «Пенітенціарний кодекс»). Вивчивши зауваження й пропозиції вченого щодо проекту Виправно-трудового кодексу, зроблені ним уже в ув'язненні, дисертантка дійшла слушного висновку, що вони характеризувалися істотністю та стосувалися практично усіх сторін пенітенціарної справи. Зокрема, підкреслює М.А. Матвійчук, вчений справедливо вказував, що здійснення офіційно поставлених владою для пенітенціарної системи завдань на практиці стикається з браком матеріальних засобів і з браком свідомих та підготовлених працівників. Дисертанткою доведено, що деякі з пропозицій та зауважень І.О. Малиновського були враховані при розробці виправно-трудового законодавства 20-х рр. в РСФРР. Відтак обґрунтованим виглядає висновок авторки, що І.О. Малиновський був не лише співавтором проекту першого Кримінального кодексу РСФРР, а й співавтором проектів першого Кримінально-виконавчого кодексу РСФРР та Поправно-трудового кодексу УСРР, а також автором змін та доповнень до вказаних радянських кодексів.

У дисертації дістало належне обґрунтування твердження про створення І.О. Малиновським власної концепції пенітенціарної системи, яка відрізнялася від загальноприйнятої у радянську добу. Спеціально наголошено на тому, що ця концепція була вироблена вченим, коли він сам перебував в ув'язненні, тож на власному досвіді переконався у жахливих вадах існуючих на той час місць позбавлення волі. Доведено, що вчений критично оцінив існуючі на той час зарубіжні моделі, встановивши їхні сильні та слабкі сторони, і запропонував низку заходів для удосконалення радянських пенітенціарних закладів та режиму в них. Безумовно вірною є позиція М.А. Матвійчук щодо того, що ліберально-демократичні, гуманістичні погляди І.О. Малиновського знайшли відображення як у його концепції пенітенціарної системи, так і у сприйнятті ним злочинності та

злочинців. Авторка справедливо зауважує, що причину злочинності вчений убачав у соціально-економічних умовах життя, а відтак помста злочинцеві є недопустимою, необхідно лише вживати проти нього заходи соціального захисту, ліквідуючи при цьому соціально-економічні передумови злочинності. М.А. Матвійчук слушно підкреслює, що вчений наполягав на необхідності враховувати при обранні судом покарання не лише юридичний бік справи, а й соціальні умови життя та психофізичні особливості злочинця. Належним чином обґрунтовані висновки дисертантки щодо бачення І.О. Малиновським системи перевиховання злочинців, організації управління та контролю за місцями позбавлення волі. Справедливо наголошено на гуманному ставленні вченого до проблем необхідності реформування режиму утримання в'язнів, на громадянській мужності І.О. Малиновського, який вголос заявив про нелюдські умови перебування засуджених у місцях позбавлення волі.

Дисертантка приділила увагу характеристиці поглядів І.О. Малиновського на важливість матеріальних умов в'язничного життя як істотної частини пенітенціарної справи. Авторка встановила, що вчений відносив до них приміщення, тюремну архітектуру, харчування та речове постачання, охорону здоров'я в'язнів й медичну допомогу. М.А. Матвійчук проаналізувала й надала оцінку пропозиціям вченого щодо реабілітації та ресоціалізації колишніх в'язнів, зокрема, щодо встановлення патронату над особами, що відбули покарання, та над їхніми сім'ями. Вірно вказані дисертанткою причини розгортання кампанії з цькування вченого аж до заборони його праць. Цікавим є звернення авторки до аналізу замовної статті Г. Волкова (1929) як показового прикладу для оцінки рівня критики наукових поглядів І.О. Малиновського.

У дисертації М.А. Матвійчук переконливо доведено, що неоціненний внесок Іоаннікія Олексійовича Малиновського у дослідження історії вітчизняного права та держави дає усі підстави для повернення постаті вченого із забуття та зарахування його до плеяди видатних наукових діячів України першої третини ХХ століття. Варто погодитись із висновком авторки, що правові погляди та ідеї І.О. Малиновського є актуальними і сьогодні, а вивчення наукової спадщини

вченого дає можливість об'єктивно розкрити один з важливих аспектів історії українського права – історію кримінально-виконавчого права.

Безумовно прикрашають роботу зроблені дисертанткою власні пропозиції та рекомендації щодо удосконалення сучасної пенітенціарної системи України, сформульовані на підставі критичного аналізу та осмислення наукового доробку І.О. Малиновського.

Дискусійні питання та зауваження за змістом дисертації. Як і будь-яке наукове дослідження, що має наукову новизну, дисертаційна робота М.А. Матвійчук містить низку дискусійних положень, які потребують уточнення та додаткової аргументації під час публічного захисту дисертації:

1. Викликає сумнів доцільність наведення у дисертації простого переліку прізвищ всіх науковців, які виступали на конференціях, присвячених пам'яті І.О. Малиновського, та назв їхніх праць. Доцільніше було б проаналізувати та узагальнити зміст тез доповідей вчених.

2. Як уже зазначалося вище, вивчення методики дослідження історико-правових явищ, розробленої І.О. Малиновським, є виправданим і доцільним. Але у підрозділі 1.2 дисертантка частково підмінила характеристику власної методики дослідження описом методики, застосованої вченим.

3. Сумнівним виглядає авторське рішення включити до дисертації короткого розділу (не поділеного на підрозділи), присвяченого загальному опису життєвого і творчого шляху І.О. Малиновського. Наведення фактів біографії вченого було б слушним, якби було показано їхній вплив на формування його концепції кримінально-виконавчого права.

4. У підрозділах 3.1 і 4.3 М.А. Матвійчук наводить довгі (на 1-2 сторінки) цитати зі статей, а також з публічних виступів І.О. Малиновського та виступів його опонентів. Достатньо було б проаналізувати й узагальнити зміст цих уривків і виступів та встановити позиції їхніх авторів.

5. Як відомо, І.О. Малиновський, дотримуючись академічних традицій, у своїх працях критично аналізував доробок науковців-попередників, обґрунтовуючи, які з їхніх ідей та теорій він поділяє, а які вважає хибними. Таким чином, можна говорити

про вплив науковців, насамперед, представників школи західноруського права, на теорії та концепції вченого. Додало б цінності дисертації встановлення таких впливів.

6. Дисертантка правильно визначає, що І.О. Малиновський дотримувався позитивістських поглядів щодо розуміння права (як уже вказувалося вище, оцінку його концепції кримінально-виконавчого права М.А. Матвійчук справедливо надає з урахуванням цієї позиції). Водночас варто визнати, що саме позитивістські погляди вченого зумовили його диференціацію права на національне і не національне залежно від того, чи було воно створене народом, а чи тільки використовується ним. Як відомо, у сучасній теорії права набуває поширення постмодерна концепція інтегрованого праворозуміння. Чи не варто було б проаналізувати вказану позицію вченого з точки зору сучасного постмодерного праворозуміння?

Висловлені зауваження переважно мають характер запрошення до дискусії протягом захисту роботи і не змінюють загалом позитивної оцінки дисертаційної роботи М.А. Матвійчук, яка є завершеним самостійним науковим історико-правовим дослідженням і якій властиві ознаки наукової новизни та практичної значущості.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій знайшли відображення власні ідеї і напрацювання авторки, що дозволило вирішити поставлені у роботі завдання. Робота містить теоретичні положення і висновки, сформульовані дисертанткою особисто. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї і положення науковців мають відповідне посилання і використані з метою підкріплення ідей авторки.

Загальний висновок по дисертації. Основні положення роботи М.А. Матвійчук викладено у 9 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, зарубіжних виданнях, а також у 17 тезах доповідей, опублікованих у збірках матеріалів наукових конференцій. Відтак можна зробити висновок про належний обсяг та рівень оприлюднення результатів роботи.

Викладене вище дозволяє зробити висновок, що за змістом та науковою новизною дисертація Марії Анатоліївни Матвійчук на тему «Кримінально-

виконавче право в працях І.О. Малиновського: історичний аспект» відповідає вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016р. (із змінами і доповненнями, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 283 від 3 квітня 2019 р.), Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 6 березня 2019 р. (із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 979 від 21 жовтня 2020 р.), Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31 травня 2019 р.), а її авторка – Матвійчук Марія Анатоліївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
історії та теорії держави і права
Чорноморського Національного
Університету імені Петра Могили



С.Г. Ковальова

Підпис С.Г. Ковальової засвідчую
Начальник ВК [Signature] О.А. Саєнко

